

**Доброго дня, шановні колеги! Тема нашої сьогоднішньої лекції:
«Поняття та підстави кримінальної відповідальності»**

В лекції будуть розглянуті питання поняття, змісту, форм реалізації кримінальної відповідальності та підстави кримінальної відповідальності

У чинному КК термін «кримінальна відповідальність» не розкривається, хоча вживається у його тексті досить часто.

Наприклад, Стаття 2 КК має назву «Підстава кримінальної відповідальності».

Розділ 2 Загальної частини КК — «Закон про кримінальну відповідальність».

Розділ 9 — «Звільнення від кримінальної відповідальності».

І таких прикладів можна привести понад 100.

При цьому КК відмежовує поняття кримінальної відповідальності від кримінального покарання.

Розділи X, XI і XII Загальної частини КК називаються відповідно «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування».

У науці кримінального права також немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності:

одні автори ототожнюють її з кримінальним покаранням;

другі — характеризують кримінальну відповідальність як своєрідний обов'язок особи, що вчинила злочин;

треті — розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини;

четверті — розуміють кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми;

п'яті — вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання або без нього тощо.

Кримінальна відповідальність є фундаментальною кримінально-правовою категорією, яка нерозривно пов'язана з кримінально-правовими відносинами. Зокрема, вона взаємодіє з такими інститутами Загальної частини кримінального права, як кримінальний закон, склад злочину, покарання, звільнення від покарання та його відбування, судимість.

Кримінальна відповідальність є видом публічно-правової відповідальності. І у вузькому значенні вона тлумачиться як відповідальність *ретроспективна*, тобто як відповідна реакція держави на вчинене в минулому правопорушення. У зв'язку з цим публічно-правову відповідальність можна визначити як вид і міру обмеження державною владою передбачених законом прав і свобод особи, яка вчинила правопорушення.

Поняття кримінальної відповідальності має родові ознаки публічно-правової відповідальності та свої видові ознаками.

Такими ознаками є :

- кримінальна відповідальність — це вид державного примусу, що виражається насамперед в осуді злочинця та його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень;
- вид і міра обмежень особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (наприклад, штраф) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) визначені тільки в кримінальному законі, передусім у санкції відповідної кримінально-правової норми;
- зазнавання таких обмежень завжди має вимушений, а не добровільний характер, оскільки їх застосування є реалізацією повноважень судом та спеціально уповноваженими на це органами держави;
- кримінальна відповідальність являє собою реальну взаємодію суду і спеціальних органів виконавчої влади держави та особи, визнаної винною у вчиненні злочину, внаслідок чого ця особа зазнає певних обмежень;
- кримінальна відповідальність можлива тільки за вчинення злочину, який виступає підставою такої відповідальності.

Ознаки кримінальної відповідальності

1. Це вид державного примусу

2. Вид і міра обмежень особистого, майнового або іншого характеру, які визначені в кримінальному законі.

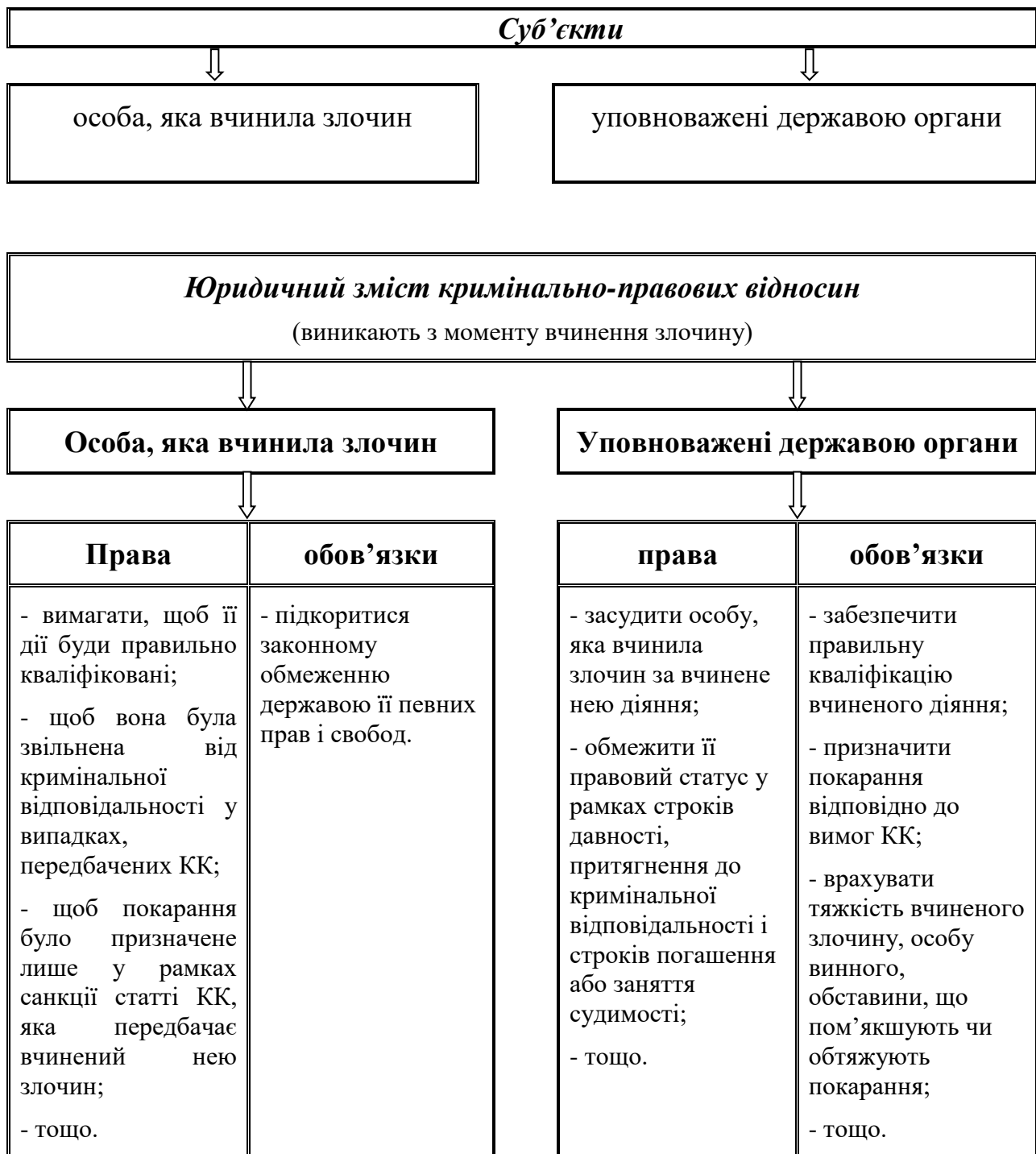
3. Кримінальна відповідальність це взаємодія суду і спеціальних органів виконавчої влади держави та особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

4. Кримінальна відповідальність можлива тільки за вчинення злочину, який виступає підставою такої відповідальності.

Таким чином,

Кримінальна відповідальність — це передбачене КК обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави.

Кримінально-правові відносини

Взаємодія особи, що вчинила злочин, і суду та спеціальних органів держави врегульована нормами кримінального права і тому здійснюється в рамках певних правовідносин, що називаються *кримінально-правовими*.

З моменту, коли особа вчинила злочин, між нею та державою виникають певні юридичні відносини, внаслідок яких

у держави з'являються владні повноваження щодо особи, яка вчинила злочин,

а в останньої — обов'язок підкоритися законному обмеженню державою її певних прав і свобод.

При цьому, звичайно, така особа має право вимагати від держави, щоб її дії були правильно кваліфіковані; щоб особа була звільнена від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК; щоб покарання було призначене лише в рамках санкції тієї статті КК, яка передбачає вчиненій нею злочин, при врахуванні відповідних положень Загальної частини КК тощо.

У свою чергу, держава має право засудити злочинця за вчинене ним діяння, а також обмежити його правовий статус у рамках строків давності притягнення до кримінальної відповідальності і строків погашення або зняття судимості, проте при цьому вона зобов'язана забезпечити правильну кваліфікацію скоєного, призначити покарання відповідно до вимог КК з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, особи винного, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, тощо.

Разом із тим повноваження держави щодо обмеження на підставі КК прав і свобод особи, яка вчинила злочин, та обов'язок останньої зазнати цих обтяжень становлять *юридичний зміст* кримінально-правових відносин, що виникають з моменту вчинення злочину, незалежно від того, виявлено злочин органами держави чи ні.

Суб'єктами таких відносин є, з одного боку, особа, яка вчинила злочин, а з іншого — держава. Ці правовідносини є динамічними, вони увесь час розвиваються, уточнюються і змінюються внаслідок дій суб'єктів щодо реалізації їх взаємних прав і обов'язків (наприклад, винний може з'явитися із зізнанням, активно сприяти розкриттю злочину, відшкодувати заподіяну шкоду та ін., що у свою чергу породжує у відповідних органів і службових осіб обов'язок урахувати ці обставини при визначенні міри відповідальності чи зовсім звільнити особу від кримінальної відповідальності тощо).

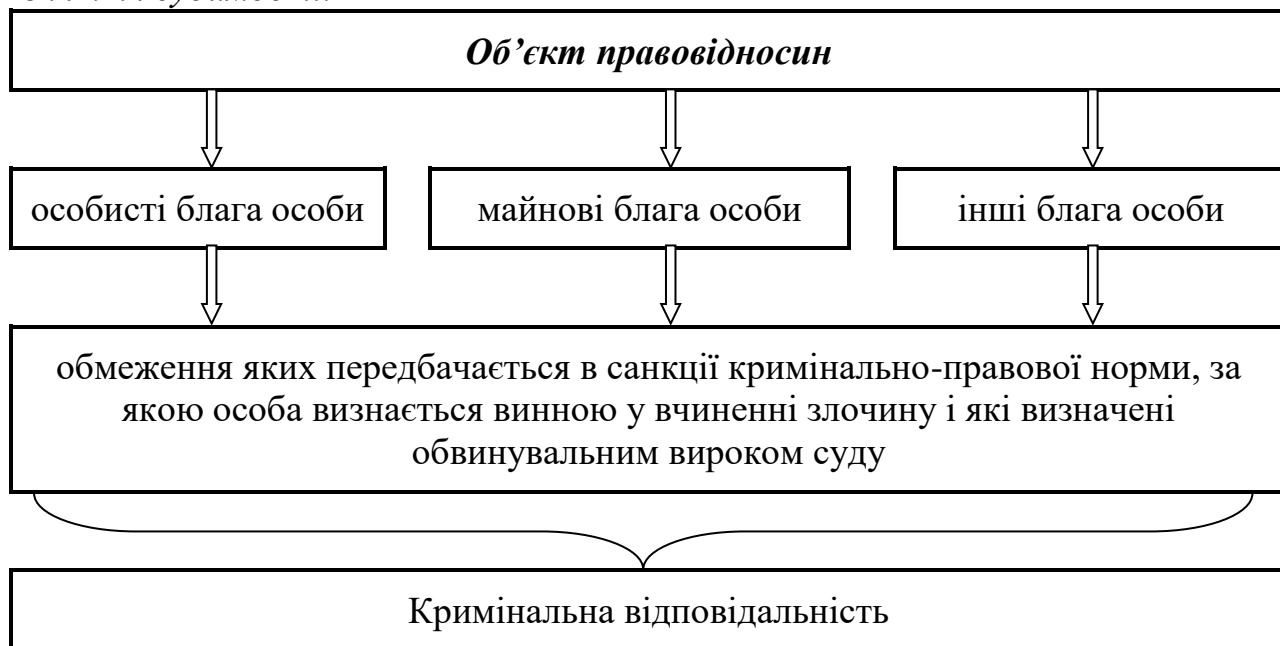
На певному етапі розвитку правовідносин органом, який представляє державу, виступає суд. Саме *обвинувальний вирок суду остаточно засвідчує існування кримінальних правовідносин*. Вирок є формою вираження державного осуду злочинця і вчиненого ним діяння та індивідуалізує вид і міру тих обмежень, яких повинен зазнати засуджений. Отже, з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком правовідносини досягають своєї повної визначеності.

Об'єктом таких правовідносин є ті особисті, майнові чи інші блага особи, обмеження яких передбачається в санкції кримінально-правової норми, за якою особа визнається винною у вчиненні злочину і які визначені обвинувальним вироком суду. По суті таким об'єктом є кримінальна відповідальність.

Кримінальні правовідносини існують, за загальним правилом, з моменту вчинення злочину протягом усього часу досудового слідства та судового розгляду, відбування засудженим покарання та ще якийсь час після

цього, а саме — до моменту погашення або зняття судимості (ст. 89 КК). Однак кримінально-правові відносини можуть бути припинені і на більш ранньому етапі. Підстави такого припинення можуть бути різними, наприклад смерть особи, закінчення строків давності (статті 49 і 80 КК), звільнення особи від кримінальної відповідальності (статті 45-48 КК) та ін.

У свою чергу, кримінальна відповідальність також здійснюється та відбувається в межах кримінально-правових відносин, але при цьому така відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили і закінчується, за загальним правилом, у момент погашення чи зняття судимості.

Форми реалізації кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність може бути реалізована в таких трьох формах.

Перша форма — засудження винного, що виражається в обвинувальному вирокі суду, не пов'язаному з призначенням йому кримінального покарання.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 74 КК особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

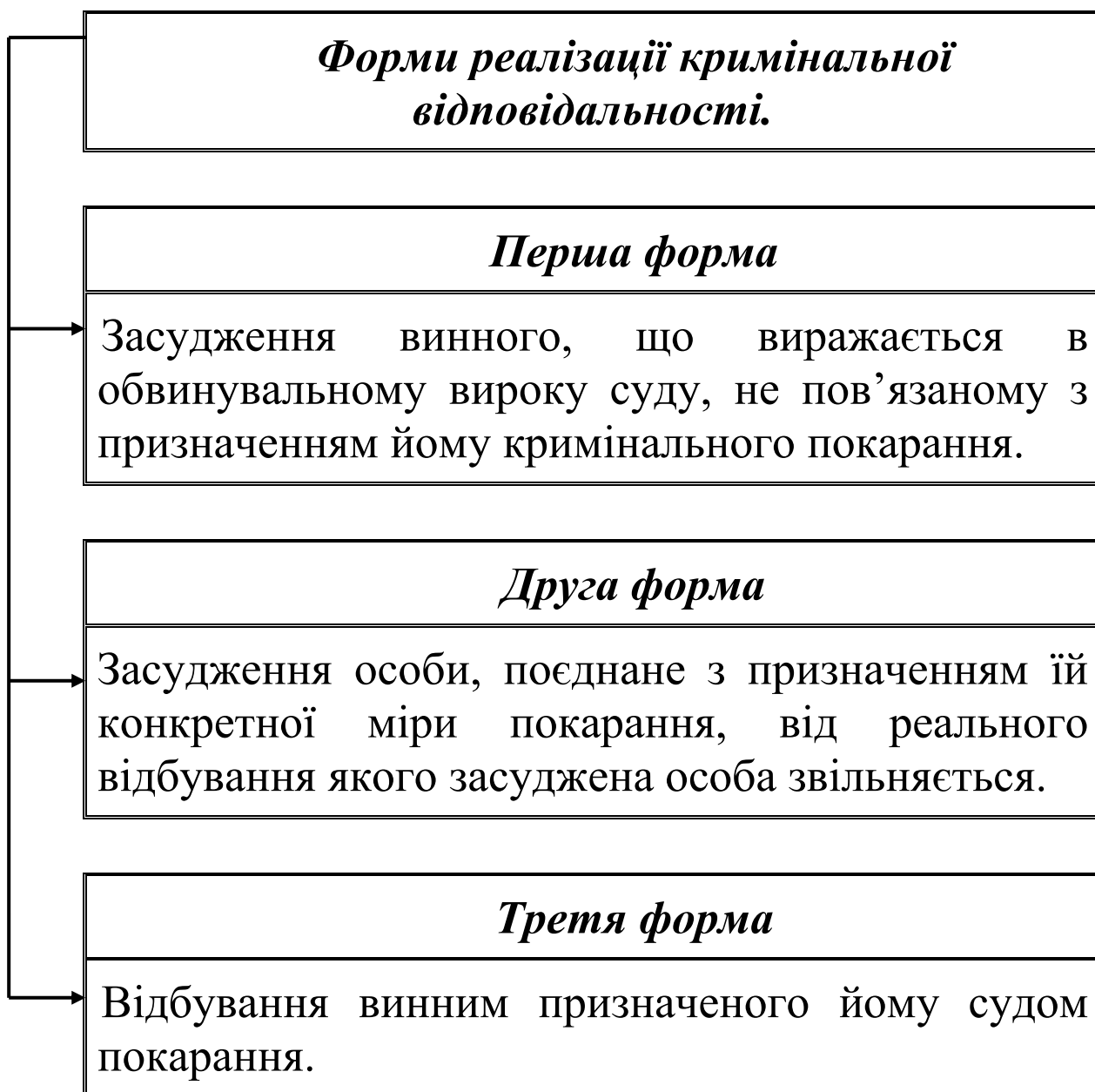
Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого засуджена особа звільняється.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 75 КК, якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде

висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Третьою (найбільш типовою) *формою* реалізації кримінальної відповідальності є відбування винним призначеного йому судом покарання (наприклад, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк).

Останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють для особи судимість як правовий наслідок й засудження до певної міри покарання. У той же час, як уже зазначалося, судимість має свої межі, зазначені у статтях 89 і 90 КК, які визначають межі кримінально-правових відносин та кримінальної відповідальності. Тому момент погашення або зняття судимості свідчить про припинення як кримінально-правових відносин, так і кримінальної відповідальності особи за вчинений злочин.

Підстави кримінальної відповідальності

При визначенні підстав кримінальної відповідальності необхідно відповісти на три запитання: а) як обґрунтувати кримінальну відповідальність особи, яка вчинила злочин; б) за що особа підлягає кримінальній відповідальності; в) на якій правовій підставі вона підлягає такій відповідальності?

При відповіді на перше запитання звернемося до філософсько-етичного обґрунтування кримінальної відповідальності, тобто до того, чому суспільство і держава мають право докоряти людині, яка вчинила злочин, і на чому ґрунтується такий докір? Відповідь на друге та третє запитання потребує з'ясування того, що є фактичною і юридичною підставою кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин.

Суспільство і держава виходять з того, що злочинець як особа, наділена свідомістю і волею, повинен бути здатен співвідносити свою поведінку з вимогами правових норм і тільки тому може підлягати кримінальній відповідальності за порушення чи недодержання їх вимог. Проте аби обґрунтувати етичний закид такій особі, необхідно переконатися, що вона мала реальну можливість не порушувати зазначені вимоги. У зв'язку з цим слід з'ясувати, у якій мірі взагалі людина вільна у виборі своєї поведінки, зокрема в тому, щоб утриматися від вчинення злочину або вчинити його.

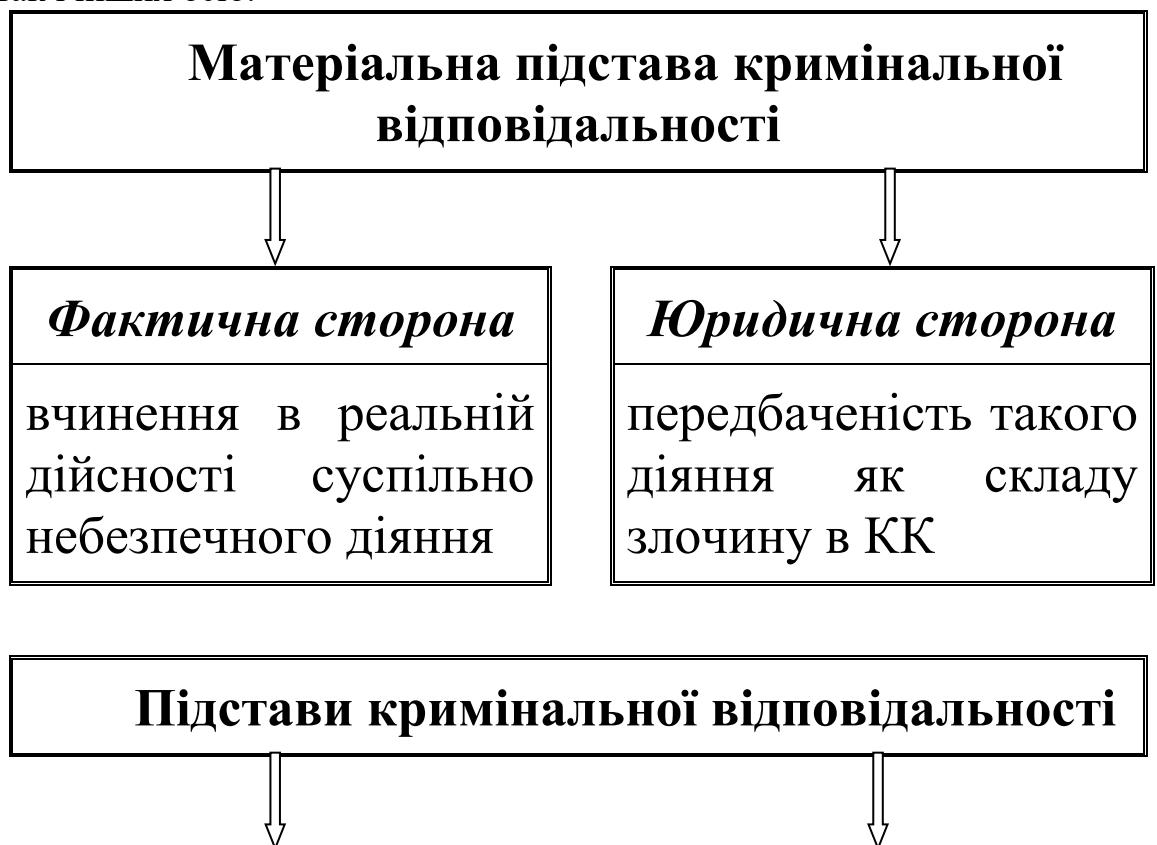
Іноді вважають (зокрема прибічники такого філософського вчення - механістичний детермінізм, фаталізм), що людина подібна до машини, яка лише адекватно реагує на зовнішні та внутрішні подразники. Тому кожен вчинок людини, у тому числі злочин, є неминучим, оскільки він уже визначений усіма попередніми подіями, які мали місце в житті цієї людини. У такому разі людина — заручник обставин, вона позбавлена можливості вільного волевиявлення і, отже, вільного вибору своєї поведінки, що фатально вже визначена. Тому вияв злочинної волі у вчиненому злочині є лише видимість свободи, уявна свобода, а якщо це так, то і неможлива моральна оцінка вчиненого. Отже, обґрунтування кримінальної відповідальності фаталісти вбачають не стільки в засудженні злочинної волі, скільки в об'єктивній шкідливості злочину для суспільства.

Протилежний погляд (індетермінізм) зводиться до того, що єдиною причиною вчинення особою злочину є її абсолютна, нічим не обмежена свобода волі. Злочинна поведінка людини визначається злою волею, що існує незалежно від яких-небудь обставин, у тому числі й від її розуму і совісті. Свободна воля, і тільки вона, обирає, як вчинити людині в цій ситуації. Тому обґрунтування засудження особи за вчинений злочин полягає в порочності цієї злої свободної волі злочинця.

Однак найбільш прийнятним є погляд (діалектичний детермінізм), відповідно до якого людина, опинившись перед вибором, вчинити злочин або

утриматися від нього, є залежною як від зовнішніх обставин, так і від власного розуму, совісті, переконань, схильностей, потреб, інтересів тощо. При цьому навряд чи правильно стверджувати, що тільки зовнішні обставини або тільки внутрішній стан особи фатальним чином визначають її поведінку. Злочин, вчинений людиною, є пов'язаним як із її свідомістю, так і з оточуючою її об'єктивною дійсністю. Зовнішні обставини дійсно впливають на поведінку особи, але лише переломлюючись через її внутрішні психічні настанови, свідомість. Саме розум, совість, переконання тощо підказують людині, як вчинити їй у даній конкретній ситуації. Проте підстава для етичного і правового засудження злочину й особи, яка його вчинила, є лише в тому разі, якщо ця особа мала об'єктивну можливість обрати з наявних варіантів поведінки (хоча б із двох) незлочинний спосіб досягнення поставлених цілей.

Таким чином, наявність відносної свободи вибору вчинку (міра свободи) і є етичним обґрунтуванням кримінальної відповідальності конкретної особи за обраний нею злочинний варіант поведінки. У такому разі кримінальна відповідальність спроможна виступати засобом впливу на свідомість і волю людей і тим самим є чинником, що детермінує їх поведінку в майбутньому. Отже, якщо людина свідомо обирає злочинний варіант поведінки, маючи можливість вчинити інакше, то це й обґрунтовує можливість і необхідність з боку держави застосувати до неї покарання, що має на меті кару, а також запобігання вчиненню злочинів з боку як даної особи, так і інших осіб.

Матеріальна

вчинення особою
суспільно
небезпечного діяння,
що містить ознаки
складу злочину

Процесуальна

обвинувальний вирок
суду, що набув
законної сили

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК. У цьому положенні закону міститься відповідь на запитання: за що і на якій підставі особа підлягає кримінальній відповідальності? Очевидно, що вона підлягає кримінальній відповідальності за вчинення такого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки певного складу злочину, передбаченого КК. Тому іноді говорять, що *єдиною підставою кримінальної відповідальності є склад злочину, оскільки саме склад злочину — це явище соціальної реальності, яке структурує зміст вчиненого суспільно небезпечного діяння.*

У межах єдиної матеріальної підстави кримінальної відповідальності можна виділити її фактичну і юридичну сторони. *Фактична* сторона — це вчинення в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння, а *юридична* — передбаченість такого діяння як складу злочину в КК. Підставою кримінальної відповідальності є повна відповідність фактичної і юридичної сторін вчиненого суспільно небезпечного діяння.

Як уже зазначалося, кримінальна відповідальність — це реакція держави на вчинений особою злочин. Така реакція виражається у певному правозастосовному акті органу держави, а саме — *в обвинувальному вирокі суду.* У зв'язку з цим розрізняють матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності. *Матеріальною* підставою визнається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину, а *процесуальною* — обвинувальний вирок суду, що набув законної сили. Відповідно до ч. 2 ст. 2 КК особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Закон (ч. 3 ст. 2 КК) передбачає, що ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Цей припис розвиває положення ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.